

A szív morálja

VISSZHANG - LXII. évfolyam, 39. szám, 2018. szeptember 28.

Salamon János írásainak visszatérő toposzai a racionalitás, ész, kozmosz. Írásaiban Salamon előszeretettel konfrontálja az antikvitás szellemének örökségét a modern (néha posztmodern) kor intellektuális, morális, politikai, esztétikai vonatkozású sajátosságaival. Így tett a közelmúltban (*Elvi alapon, ÉS*, 2018/17., április 27.) megjelent írásában is.

Talán tévedek, de ha sikerült Salamon e cikkének lényegét jól értelmezni, akkor írásának üzenete a legrövidebben úgy foglalható össze, hogy emberi méltóságunk alapja valójában nem több és nem is más, csak mint ami odakinn, az „önmagában jó”, hierarchikus kozmoszban felcsendülő szférák zenéjének harmonikus rendjében vagy a csillagok mozgását reguláló természeti törvényekben is lakozik, szemben bizonyos modern, speciálisan az emberi létezéssel kapcsolatos filozófiai fétiszekkel (szabadság, igazság, boldogság).

Terjedelmes tanulmányt is megérnének a felhozható ellenvetések és korrekciók, de itt és most csak röviden reflektálhatok a leírtakra. Elsősorban nem opponálni szeretném a szerző meggyőződését, inkább az emberi méltóság alternatív és érvényes koncepciójára utalnék.

Elfogultnak, idealizálónak tűnik az az állítás, hogy az antik világ görögjeinek a Logoszt érintően ennyire homogén filozófiai meggyőződése lett volna. Hiszen tudható, hogy az antikvitás sem volt kivétel ama tekintetben, ahogyan valamely kor legjelesebb koponyái gondolkodtak, mégpedig eltérően. Az antik görög gondolkodás része volt Platón és Szókratész mellett az orfikus hagyomány a maga antropomorf isteneivel, de például a szofista mozgalom vagy a szkeptikusok is. Sem abban nem volt a régi görögök között teljes egyetértés, hogy a világ kozmosz, sem abban, hogy önmagában jó lenne. Utóbbit bizonyítja a tény, hogy ők találták fel a tragédia műfaját. A *tragédia születésében* Nietzsche éppen a görög pesszimizmust demonstrálva ír arról, hogy a görög gondolkodást mennyire átjárta a létezés nyomorának, a fátum túlerejének érzése. De még ha elfogadjuk is a régi görögökkel, hogy a világ kozmosz, e tényből távolról sem következik az, hogy egyben önmagában (morális értelemben) jó is lenne. (Felnéze az égre a görög bölcsek egyike, és látá Thalész, hogy a világ jó.) Miért is lenne az? Sem logikai, sem ontológiai alapon nem szükségszerű ugyanis az a merőben önkényes „fogalmi árukapcsolás”, hogy egy leírható, racionális struktúra egyben valamiféle önmagán túlmutató magasabb célt szolgáló (teleologikus) rendszer lenne, tehát morálisan jó (vagy rossz).

Salamon Jánossal együtt sok filozófus hajlamos volt az emberre mindig is mint racionális, eszes lényre tekinteni. Az észet jócskán túlértékelve úgy vélik, hogy a bennünk tagadhatatlanul felcsillámló ész kristálytiszta tanújele a Logosznak, vagyis annak a világot átható univerzális racionalitásnak, „világésznek”, amely az emberi megismerés előtt a világegyetemet egyfajta harmonikus, rendezett egészként, természettörvényekkel megragadható, ezért megismerhető totalitásként, tehát *kozmoszként* tünteti föl. A jó hír állítólag az, hogy azért lehetünk egyáltalán racionálisak, mert mi magunk is ízig-vérig szerves részei vagyunk az egyetemes ráció által igazgatott és működtetett kozmosznak. Az *eszünk* az, ami összekapcsol minket egy racionális rendezőelv által strukturált és gondozott világgal. Innen már csak egy lépés elismerni, hogy ami racionálisan szervezett, az egyben morálisan jó is. (A racionálisan strukturált, hierarchikus egésznek és az önmagában jó kozmosz eszméjének szintézise Leibniz filozófiai optimizmusában érte el csúcst, amely szerint világunk a lehetséges világok legjobbika.)

„De hát a világ panoráma-e? E dolgokat látni persze nagyon szép, de e dolgoknak lenni egészen más” – fakadt ki az utolsó igazi metafizikus rendszergondolkodó, a kortárs filozófusok által méltatlanul

agyonhallgatott Arthur Schopenhauer. Erre rímelt a már említett fiatal Nietzsche egyik súlyos állítása is, aki szerint „a létezés és a világ csakis esztétikai jelenségként nyeri el örök igazolását”. Mert ugyan lehet a táj, a csillagos égbolt fenségesen gyönyörű és jól szervezett, ha közben a természet egy fuvallat szeszélyes könnyedségével tiporja el létezőit. Később Freud lesz az, aki rámutat a sötét, mély, irracionális tudattalan túlhatalmára, amely a háttérből irányít mindannyiunkat.

Schopenhauerben, Nietzschében és a többi berzenkedőben közös, hogy tagadták, hogy a természetnek határozott célja lenne velünk, sőt mi több, elvetették a világ racionális mivoltát, ahogyan morális jóságát is. Ettől még elképzelhető moralitás, morális cselekvés, csak ennek nem az ész a székhelye, hanem a szív. Gautama Sziddhárta, ismertebb nevén Buddha, röviddel Platón előtt felismerte a létezés szenvedésteli, körforgásszerű természetét (*szamszára*). Szerinte nemcsak az emberek, de még az állatok is érző lények, és e közös vonás felismerését nem az ész, hanem az *együttérzés*, a részvét képessége és praxisa teszi lehetővé. A részvét etikáját vallotta Schopenhauer is. Jellemző előítélet úgy vélni, hogy e részvét által motivált cselekvés kevésbé értékes lenne morális értelemben, mint az, amit a puszta ész parancsszava ír elő.

Az emberi méltóság modern fundamentumát eszerint nem a szépen, harmonikusan elrendezett, önmagában méltóságteljes, morálisan jónak tartott világgal való rokonságnak ésszel megállapított képzete jelentené, hanem az a mély, intuitív belátás, hogy egy gondoskodó Istentől megfosztott, illetve egy racionális rendezőelvet nélküli természet tagadhatatlan hierarchiájában egyedül az ember az, aki felismeri a világ amorálisát és a létezéssel együtt járó szenvedést önmagában, valamint a többi létezőben.

Az emberi méltóság elidegeníthetetlen részét képezi a *dignitás* Jean Améry által bevezetett fogalma is. Az „ön- és fajfenntartó viselkedés immanens logikájából”, az élet logikájából való kilépésnek, a meghívott halál kebelre ölelésének lehetősége és képessége ez, amelynek az észhez vajmi kevés köze van, az abszurd *condition humain* megéléséhez annál inkább.

Ha elfogadjuk Salamon Jánossal azt, hogy „*a modern gondolkodás esszenciálisan természetellenes*”, annak oka minden bizonnyal abban rejlik, hogy éppen a modern filozófia, pszichológia és egyéb társadalomtudományok által vizsgált, farkasfogát felvillantó valóságként feltáruló természet mutatja magát esszenciálisan emberellenesnek. Az emberi létformában van valami radikálisan természetidegen, valami a természettel áthidalhatatlan. Mert bennünk megvan az, ami a természetben nincs meg: az (ön)reflexió és az együttérzés képessége. Ész és szív (és test) kínlódo egysége. Hiszen az ész látja és tudja, amit a szív és test érez: a természet részvétlen. Mint a zajtalan csillagzatok és a velük telehintett ég alatti világ gyengéd közönye.